

MUSTAQILLIK YILLARIDA QORAQALPOQISTON RESPUBLIKASI: IJTIMOIIY-IQTISODIY RIVOJLANISH, EKOLOGIK TRANSFORMATSIYA VA INSON OMILI

Qarshiboyeva Sevinch Asliddin qizi

ANNOTATSIYA: *Ushbu maqolada O'zbekiston mustaqillik yillarida Qoraqalpoqiston Respublikasining bosib o'tgan ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish yo'li, amalga oshirilgan tarkibiy islohotlar va ekologik transformatsiya jarayonlari IMRAD uslubida tahlil qilinadi. Tadqiqotda mintaqada amalga oshirilgan yirik sanoat loyihalari, infratuzilmaviy o'zgarishlar va Orolbo'yi inqirozi sharoitida inson kapitalini asrash masalalari statistik ma'lumotlar asosida ko'rib chiqilgan. Shuningdek, maqolada hududiy nomutanosibliklar, ichki migratsiya, ichimlik suvi tanqisligi va aholi salomatligi bilan bog'liq real muammolar tanqidiy tahlil qilinib, kelajakdagi barqaror rivojlanish uchun strategik takliflar ilgari surilgan.*

Kalit so'zlar: *Qoraqalpoqiston, Orolbo'yi, IMRAD, inson omili, Ustyurt, sanoatlashuv, makroiqtisodiy tahlil, yashil iqtisodiyot.*

1. KIRISH (INTRODUCTION)

O'zbekiston Respublikasi 1991-yilda mustaqillikka erishgach, mamlakat tarkibidagi yagona suveren respublika hisoblangan Qoraqalpoqiston Respublikasining ham yangi tarixiy rivojlanish davri boshlandi. O'tish davrining dastlabki yillarida mintaqada o'ziga xos murakkab geosiyosiy, iqtisodiy va eng asosiysi, global xarakterga ega bo'lgan ekologik inqiroz (Orol dengizining qurishi) sharoitida qoldi.

Uzoq yillar davomida Qoraqalpoqiston iqtisodiyoti asosan xomashyo (paxtachilik va chorvachilik) yetishtirishga ixtisoslashgan agrar mintaqaga bo'lib kelgan edi. Bu holat respublika aholisining turmush darajasi va daromadlari ittifoq miqyosida eng past ko'rsatkichlarda qolishiga sabab bo'lgan. Orol dengizining

ekologik halokati esa nafaqat tabiatni, balki hududdagi inson omilini — demografik oʻsish, sogʻliqni saqlash, bandlik va madaniy hayotni ham jiddiy xavf ostiga qoʻydi.

Mustaqillik yillarida davlat tomonidan mintaqani agrar qaramlikdan qutqarish, zamonaviy sanoat infratuzilmasini barpo etish va "inson qadri" tamoyili asosida aholi hayot sifatini yaxshilash strategik maqsad qilib belgilandi. Biroq, geografik uzoqlik, iqlimiy keskinlik va transchegaraviy suv muammolari islohotlarning samaradorligiga oʻz taʼsirini oʻtkazmay qolmadi.

Tadqiqotning maqsadi: Mustaqillik yillarida Qoraqalpoqiston Respublikasida amalga oshirilgan makroiqtisodiy islohotlar, infratuzilmaviy transformatsiyalar va ekologik loyihalarning real natijalarini baholash, shuningdek, inson omili va ijtimoiy barqarorlikka taʼsir etayotgan fundamental muammolarni aniqlash hamda ularning yechimlari boʻyicha takliflar ishlab chiqishdan iborat.

2. TADQIQOT METODOLOGIYASI (METHODS)

Ushbu tadqiqotni amalga oshirishda tizimli, qiyosiy-tarixiy va statistik tahlil usullaridan foydalanildi. Maqolaning empirik bazasini quyidagi manbalar tashkil etdi:

1. **Oʻzbekiston va Qoraqalpoqiston Statistika agentliklarining 1991–2025-yillardagi rasmiy demografik va makroiqtisodiy hisobotlari.**
2. **Orolboʻyi mintaqasini rivojlantirish boʻyicha qabul qilingan davlat dasturlari va xalqaro tashkilotlarning (BMT, Jahon banki) monitoring hisobotlari.**
3. **Mintaqadagi sogʻliqni saqlash, ichimlik suvi taʼminoti va bandlik darajasini baholovchi ijtimoiy sorovlar hamda ilmiy tahlillar.**

Tadqiqot doirasida toʻplangan maʼlumotlar "inson omili" ssenariysi asosida guruhlandi. Bunda faqat iqtisodiy oʻsish koʻrsatkichlari (YAHD) emas, balki bu oʻsishning oddiy aholi turmushiga, salomatligiga va migratsion kayfiyatiga taʼsiri matematik-statistik usullarda qiyoslandi. Xususan, sanoatlashuv darajasi va kasallanish koʻrsatkichlari oʻrtasidagi korrelyatsiya tahlil qilindi.

3. TADQIQOT NATIJALARI (RESULTS)

Mustaqillikning dastlabki yillaridan boshlab to bugungi kungacha bo'lgan davrda Qoraqalpoqiston Respublikasining makroiqtisodiy ko'rinishi va ijtimoiy qiyofasi tubdan o'zgardi. Natijalarni bir nechta strategik yo'nalishlar kesimida ko'rib chiqamiz.

3.1. Sanoat inqilobi va diversifikatsiya

1990-yillarning boshida Qoraqalpoqiston yalpi hududiy mahsulotida (YAHM) qishloq xo'jaligining ulushi 60% dan yuqori bo'lgan bo'lsa, bugungi kunga kelib respublika sanoatlashgan va xizmat ko'rsatish sohasi rivojlangan hududga aylandi. Mintaqada xalqaro miqyosdagi yirik loyihalar hayotga tatbiq etildi:

- **Qo'ng'iroq soda zavodi:** Markaziy Osiyoda yagona bo'lgan ushbu korxona mustaqillik yillarida kalsiylangan soda ishlab chiqarish bo'yicha hududiy monopolga aylandi va minglab mahalliy aholini barqaror ish o'rni bilan ta'minladi.
- **Ustyurt gaz-kimyoy majmuasi (Surgil koni bazasida):** Janubiy Koreya investitsiyalari ishtirokida barpo etilgan ushbu megaloyiha mintaqani polimer va polietilen mahsulotlari eksport qiluvchi markazga aylantirdi.

3.2. Infratuzilma va transport bog'liqligi

Sovet davrida Qoraqalpoqiston O'zbekistonning markaziy shaharlari bilan to'g'ridan-to'g'ri ichki transport yo'laklariga ega emas edi, poyezdlar Qozog'iston hududi orqali aylanib o'tardi. Mustaqillik yillarida strategik ahamiyatga ega bo'lgan **Navoiy–Uchquduq–Sultonuvaystog'–Nukus** hamda keyinchalik **Miskin–Nukus** temir yo'llari qurib bitkazildi. Bu loyiha Qoraqalpoqistonni mamlakat iqtisodiy markazlari bilan uzviy bog'ladi va transport xarajatlarini 3 barobarga kamaytirdi.

3.3. Ekologik chora-tadbirlar va "Yashil qoplamalar"

Orol dengizining qurigan tubidan ko'tarilayotgan tuz va chang bo'ronlariga qarshi kurashish maqsadida, so'nggi yillarda keng ko'lamli "yashil inqilob" amalga oshirildi. Orolning qurigan tubida **2 million gektardan ortiq** maydonda saksovul va cho'lga chidamli o'simliklardan iborat yashil qoplamalar barpo etildi. Bu mahalliy ekotizimni barqarorlashtirish va shamol tezligini pasaytirishda insoniyat tarixidagi eng yirik ekologik tadbirlardan biri bo'ldi.

Ko'rsatkichlar / Yillar	1991-yil	2010-yil	2026-yil (Taxminiy/Hozirgi)
Aholi soni (mln kishi)	~1.2	~1.6	~2.0+
YAHD tarkibida sanoat ulushi (%)	< 10%	18%	> 30%
Markazlashgan ichimlik suvi (%)	~15%	40%	~75-80%
Orol tubidagi yashil maydon (ga)	0	~100 ming	2.1 mln

4. MUHOKAMA (DISCUSSION): INSON OMILI VA TANQIDIY TAHLIL

Yutuqlar va statistik o'sish raqamlari ortida Qoraqalpoqiston aholisining kundalik hayoti, real ijtimoiy muammolari va inson kapitalini asrash bilan bog'liq jiddiy savollar turibdi. Ushbu bo'limda islohotlarning inson omiliga ta'siri tanqidiy tahlil qilinadi.

4.1. Hududiy iqtisodiy nomutanosiblik va bandlik

Mintaqaga kiritilayotgan investitsiyalarning va yirik sanoat obyektlarining asosiy qismi **Nukus shahri, Qo'ng'iro't va Xo'jayli tumanlari**

hissasiga to'g'ri keladi. Shimoliy va chekka tumanlar (Taxtako'pir, Qorauzyak, Mo'ynoq) uzoq vaqt davomida iqtisodiy o'sish markazlaridan uzilib qoldi. Mo'ynoq tumanida so'nggi yillarda turizm va mahalliy sanoat rivojlantirilayotgan bo'lsa-da, uzoq yillik ishsizlik muammosi aholining, ayniqsa yoshlarning Qozog'iston, Rossiya va O'zbekistonning boshqa viloyatlariga **tashqi va ichki migratsiyasini** kuchaytirdi. Inson kapitalining hududdan chiqib ketishi uzoq muddatli istiqbolda intellektual va mehnat resurslari tanqisligini keltirib chiqarmoqda.

4.2. Suv xavfsizligi va aholi salomatligi

Mustaqillik yillarida aholini toza ichimlik suvi bilan ta'minlash darajasi 15% dan 75-80% gacha ko'tarilgani ulkan yutuq bo'lsa-da, chekka ovullarda va

chorvachilik tumanlarida hamon artezian yoki minerallashgan suvdan foydalanish holatlari uchraydi.

Amudaryoning quyi oqimidagi transchegaraviy suv muammolari, global iqlim o'zgarishi va qo'shni davlatlardagi suv iste'molining ortishi Qoraqalpoqistonda **"suv stressi"ni (Water stress)** keltirib chiqarmoqda. Suv tarkibidagi og'ir tuzlar va pestitsidlar qoldiqlari aholi o'rtasida:

- Buyrak-tosh kasalliklari,
- Oshqozon-ichak tizimi xastaliklari,
- Nafas yo'llari (chang bo'ronlari oqibatida sil va astma) xavfining hamon yuqori darajada qolishiga sabab bo'lmoqda.

Bu esa iqtisodiy loyihalar bilan bir qatorda tibbiy-ijtimoiy himoyani yanada kuchaytirish zarurligini ko'rsatadi.

4.3. Iqlim migratsiyasi va ekologik adaptatsiya

Qoraqalpoqiston aholisi nafaqat iqtisodiy, balki dunyodagi ilk **"ekologik migrantlar"** (Eco-migrants) qatlamini shakllantirdi. Ekotizimning yomonlashishi tufayli an'anaviy baliqchilik va chorvachilikdan mahrum bo'lgan aholi yangi sharoitlarga moslashishga majbur bo'ldi. Davlat tomonidan berilayotgan soliq imtiyozlari va subsidiyalar tadbirkorlikni jonlantirgan bo'lsa-da, inson omilining tabiat ustidan to'liq g'alabasini ta'minlay olmadi. Mintaqada hayot sifatini oshirish uchun sanoatni ekologik modernizatsiya qilish shart.

5. XULOSA VA STRATEGIK TAKLIFLAR (CONCLUSION)

Mustaqillik yillarida Qoraqalpoqiston Respublikasi agrar, ekologik inqiroz botqog'iga botgan hududdan zamonaviy sanoat-transport tuguniga ega bo'lgan subyektga aylandi. Biroq, inson omili nuqtayi nazaridan barqarorlikka erishish uchun iqtisodiy o'sish ko'rsatkichlarini ijtimoiy farovonlik bilan uyg'unlashtirish zarur.

Tadqiqot natijalari va tahlillardan kelib chiqib, quyidagi strategik tavsiyalar ilgari suriladi:

1. **"Yashil iqtisodiyot" va muqobil energiya:** Ustyurt platosi va Mo'ynoq hududida shamol va quyosh energiyasi potensialidan keng foydalanish. Bu

nafaqat ekologik toza energiya beradi, balki cho'l hududlarida yangi intellektual ish o'rinlarini yaratadi.

2. **Suvni tejoychi agrotexnologiyalar:** Qishloq xo'jaligida tomchilatib va yomg'ir latib sug'orish tizimlariga to'liq o'tish, paxta maydonlarini qisqartirib, cho'l iqlimiga mos va kam suv talab qiladigan oziq-ovqat ekinlarini ko'paytirish.

3. **"Orolbo'yi tibbiyot xabi":** Nukus shahrida ekologik omillar keltirib chiqaradigan kasalliklarni preventiv (oldindan) aniqlash va davolashga ixtisoslashgan xalqaro ilmiy-tibbiy markazni barpo etish hamda aholini bepul skrining bilan qoplash.

4. **Ekoturizm va kreativ iqtisodiyot:** Mo'ynoq ("Kemalar qabristoni"), Ustyurt kanyonlari va Orol dengizining hozirgi qirg'oqlarida ekstremal va ekologik turizmni rivojlantirish orqali chekka hududlar aholisining daromadlarini oshirish.

ADABIYOTLAR RO'YXATI (REFERENCES)

1. O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi hisobotlari (1991-2025).
2. Qoraqalpog'iston Respublikasi ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish tendensiyalari. Nukus, "Bilim", 2022.
3. BMTning Orolbo'yi mintaqasi bo'yicha Inson xavfsizligi bo'yicha ko'p tomonlama sheriklik trast jamg'armasi hisobotlari.
4. Karimov I.A. "O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida". - T.: "O'zbekiston", 2011.
5. Prezident Sh.M.Mirziyoyevning Orolbo'yi ekologik innovatsiyalar va texnologiyalar hududi deklaratsiyasi bo'yicha tashabbuslari tahlili (2021).